

НАЧИНИ ЗА ПРЕДАВАНЕ НА КОСВЕНА ИНФОРМАЦИЯ В ДИАЛЕКТА НА С. РЕЧАНЕ, ПРИЗРЕНСКО

Илияна Гаравалова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките

garina@abv.bg

Резюме. Статията е резултат от проучванията във връзка с изпълнението на проекта „Говорът на с. Речане, Призренско (с особен оглед на морфологичната система)“ на Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ – БАН. Нейната основна цел е да представи съществуващите в речанския диалект от синхронна гледна точка начини за предаване на получена по косвен път информация за събития от миналото, на които говорещият не е свидетел. Макар че всички езици разполагат със средства за изразяване на източника на информация или за маркиране на позицията на говорещия към достоверността на изказването, тези значения не са граматикализирани в значителна част от тях. Ето защо наличието на граматична категория ‘евиденциалност’ при глагола е една от отличителните характеристики на съвременния български език в съпоставка с останалите индоевропейски езици, които (с изключение на малък брой езици като албанския например) не притежават граматикализирана евиденциална система. Именно това е причината, поради която доказването на функционалността на тази морфологична категория в речанския говор от синхронна гледна точка представлява сериозен аргумент за неговата принадлежност към българския езиков континуум и обосновава по категоричен начин направените изводи за местоположението на западната граница на българското езиково землище, оборвайки политически пристрастните, с превес на едни или други етнически, национални или религиозни попълзновения, спекулации с етническата принадлежност на населението. Изследването се прави изцяло въз основа на материал, лично събран от автора по време на провеждането на кандидатстудентски курсове по български език, литература, история и култура за българското малцинство в с. Речане, Призренско, в периода 2015 – 2023 г.

Ключови думи: *диалектология; лингвистична география; диалектна морфология; евиденциалност; речански диалект*

Всички езици разполагат със средства за посочване на източника на информация или за маркиране на позицията на говорещия към достоверността на изказването, но тези значения не са граматикализирани в значителна част от тях. Поради тази причина наличието на морфологична категория, обединяваща в семантичния си обхват съществуващите в нашата глаголна парадигма форми за предаване на получена по косвен път информация за събития от миналото, на които говорещият не е свидетел, отличава българския език не само от славянските, но и от почти всички индоевропейски езици (Мирчев / Mirchev 1978: 231; Пашов / Pashov 1994: 156; Герджиков / Gerdzhikov 1984; Гаравалова / Garavalova 2003: 218 и мн. др.). Именно това е и причината, поради която в традиционната българска граматика е разпространено мнението, че преизказването е екзотичен феномен, чието присъствие в морфологичната система на българския език е резултат от късно турско влияние. Действително това лингвистично явление е рядкост в индоевропейските езици. При тях то се среща само там, където флективните езици влизат в контакт с езици от друг морфологически тип. Така например преизказване има в балтийските езици (които граничат с угро-финските езици), в арменски (който е в близост до кавказките езици), както и в цяла Евразия, макар че системата му не е така богата, както в българския език, а обикновено се състои само от удостоверителен и опосредстван модус (Гаравалова / Garavalova 2003: 218). Преизказване има и в почти всички тюркски и монголски езици, в езика на чукчите, както и в някои индиански езици от Северна и Южна Америка (Гаравалова / Garavalova 2003: 218).

С богатството и сложната си организация тази категория има особено място в българската лингвистична система и се счита за един от най-важните и интересни въпроси на българската граматика, което се потвърждава и от многобройните публикации по темата (Трифонов / Trifonov 1905; Балан / Balan 1957; Андрейчин / Andreychin 1944; 1962; Дьомина / Dyomina 1970; Първев / Parvev 1958; Маслов / Maslov 1955; 1956; Станков / Stankov 1967; Иванчев / Ivanchev 1976; Гер-

джиков / Gerdzhikov 1977; 1984; Куцаров / Kutsarov 1994 и др.). Нещо повече, в последните години интересът към тази проблематика отново значително се засилва (Алексова / Aleksova 2004; 2024; Московска / Moskova 2021 и мн. др.), но въпреки натрупания значителен обем изследвания все още в българската и чуждестранната лингвистика липсва единомислие по редица съществени въпроси, като се започне от названието на категорията и значението на нейните членове и се достигне до тяхното формално изразяване (Алексова / Aleksova 2024: 30). В тази статия обаче спорните въпроси, свързани с начините за предаване на получена по косвен път информация за събития от миналото, на които говорещият не е свидетел, в българския език, няма да бъдат дискутирани, тъй като са странични за темата на изложението, за която е от значение единствено че всички цитирани по-горе автори постигат единомислие по най-важния въпрос – че преизказването е граматикализирано в българския език и това е една от неговите специфики, отличаваща го от повечето индоевропейски, и в частност от всички славянски езици. Ето защо доказването на функционалността на тази морфологична категория в речанския говор от синхронна гледна точка представлява сериозен аргумент за неговата принадлежност към българския езиков континуум и обосновава по категоричен начин направените изводи за местоположението на западната граница на българското езиково землище (Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2018; 2021; Гаравалова / Garavalova 2021 и др.).

Следва да се уточни също така, че независимо че най-съвременните изследвания по въпроса налагат и у нас международната терминология (категория ‘евиденциалност’, включваща индикативни, дубитативни (недоверчиви), конклузивни (умозаклучителни) и ренаративни (преизказни) форми), в статията е използвана терминологията на Г. Герджиков (Герджиков / Gerdzhikov 1984) по следните причини: формулировките му за същността на анализирания категория, нейната организация и формален състав са изключително точни и максимално коректни по отношение на разглежданата проблематика, поради което са базисни за българистиката, а повечето от водещите автори, публикуващи в тази област през последните години, са негови близки сътрудници. Използваната от Г. Герджиков терминология е утвърдена в научните среди, а фактът, че термините имат домашен произход, ги прави много по-разбираеми за по-широк кръг читатели. И не на последно място, названието на граматическата категория ‘модус на изказването’ подчертава факта, че тя следва да бъде определяна като една от модалните категории в български език, защото основната ѝ функция е да изразява различна степен или форма на достоверност на изказването на действието от гледна точка на говорещия.

Освен това ‘модус на изказването’ е категория релатор (тъй като значението ѝ се изгражда на базата на отношение) и е шифтърна (защото в значението ѝ се включват говорещият и актът на комуникацията) категория (Гаравалова / Garavalova 2003: 219). Включва се в хиперкатегорията ‘глаголен модус’, към която в българския език принадлежи и модалната категория ‘наклонение’, но тези две модални морфологически категории не бива да се смесват, макар и да са близки по значение, защото, докато наклонението изразява отношението на връзката между субекта и действието към реалността (онтологическата валидност на действието, изразявано от даден глагол) и следователно може да се означава като ‘модус на действието’, чрез модусите на изказването се изразява оценката на говорещия доколко самото съобщение за действието отговаря на реалността, т.е. достоверността на самата оценка на връзката между субекта и действието (Герджиков / Gerdzhikov 1984: 74 – 75).

Категорията ‘модус на изказването’ в българския език не само на нормативно, но и на диалектно равнище е единна четиричленна категория със стройна йерархична структура. Тя се организира на базата на семантичните признаци ‘преизказност’ (дали става дума за собствена информация, или не) и ‘субективност’ (дали говорещият оценява тази информация като характеризираща се с висока степен на достоверност, или не). При удостоверителния модус става дума за собствена информация, в чиято достоверност говорещият не се съмнява, и затова той е немаркиран и по двата признака, а значението му включва диференциаторите непреизказност и несубективност. Умозаклучителният модус, при който говорещият съобщава собствена информация, която обаче е получена по косвен път и затова може да се характеризира с различна степен на субективност, е маркиран по признака ‘субективност’ и немаркиран по признака ‘преизказност’, т.е. значението му включва диференциаторите непреизказност и субективност. Преизказният модус, при който става дума за предаване на чужда информация, която обаче се характеризира с висока степен на обективност от гледна точка на

говорещия, е маркиран по признака ‘преизказност’ и немаркиран по признака ‘субективност’, т.е. значението му включва диференциаторите преизказност и несубективност. Недоверчивият модус е маркиран и по двата признака – в значението му се включват диференциаторите преизказност и субективност, т.е. информацията, която се предава с недоверчивите форми, е чужда и говорещият се съмнява в нейната достоверност (Гаравалова / Garavalova 2003: 219 – 220).

Поради ограничения обем на статията и целта ѝ да представи начините за предаване на косвена информация в диалекта на с. Речане, Призренско, тук няма да бъде правен подробен анализ на максимално немаркирания член на разглежданата категория – удостоверителния модус – в речанския говор, чрез който се предава собствена информация, в чиято достоверност говорещият не се съмнява. Вниманието ще бъде отделено единствено на някои специфични употреби на част от субкатегориите, принадлежащи към глаголните морфологични категории ‘време’ и ‘наклонение’, които кореспондират с функциите на преизказването в българския език. На първо място, това е субкатегорията ‘минало неопределено време’, която представлява интерес и на формално равнище поради особено високия процент съвпадение между нейната формална парадигма и тази на преизказния модус. Както е добре известно, формите на перфекта се образуват от сегашно време на глагола *съм* и миналото свършено деятелно причастие на основния глагол, а основното значение на това глаголно време в общославянски план е означаването на минало действие във връзка с резултата, произлязъл от него, т.е. това е резултативно време в конкретен и абстрактен граматичен смисъл, докато второто основно значение, което развива перфектът в българския език, е неопределено (обобщаващо) (Андрейчин / Andreychin 1957: 57 – 64; Пашов / Pashov 1994: 124). За речанския диалект са характерни както употребата на анализираното глаголно време с цел указване на наличие на резултативност в момента на говоренето (срв.: *А си била у Гърно Л'убине? А си дошла й'учера? Р'екоф, сигурно си г'урнала* (дръпнала) *и си видела да йе закл'учено. А си видела малце обичаи. Н'е йе иск'одило й'диш, м'ож да н'е му йе в'реме* и др.), така и наличието при него на неопределено значение (срв.: *М'оджет, р'ане т'о йе б'ило. Т'ак йе б'ило – в'ремена*). Именно това второ граматично значение на формите за минало неопределено време е една от причините, поради които перфектът често се предпочита в речанския говор за означаване на „отдавна минали“ действия и исторически събития, като по този начин получава известно разширяване на употребата си в полето на простите минали времена (срв.: *Т'о йе б'ило м'л'го г'одине, т'о йе м'л'го г'одине се б'ийало, а к'ако ти, че смо ги виделе в'ече да ц'ъркнеш от м'уке. Т'о йе б'ило р'ане п'ешки, с'ега н'ема п'ешки, к'ола у р'уке – у Г'рно, к'ола у р'уку – у Д'лно. М'айка б'олестна йе б'ила, а? Ё, да си дошла д'анес м'ало р'ане, она б'ила т'у. М'л'го студ'ено и д'ълго б'ило студ'ено, и г'олем с'нег и д'ълго йе л'адно б'ило*).

При употреба на форми за 3. л. ед. и мн. ч. мин. неопр. вр. (независимо дали чрез тях се обозначава наличие на резултативност в момента на говоренето, или неопределеност, както и в случаите на транспозицията им в семантичното поле на простите минали времена) в речанския говор, както в преобладаващата част от диалектите, принадлежащи към българската езикова територия, спомагателният глагол *съм* по-често се пази, но може и да се изпуска, при което те съвпадат с преизказните форми (срв.: *Ако се оп'рл'ало м'л'го, че го о'купе, п'а че го о'буче п'ижамиче. С'амо ч'ували. Ч'ерка й'ена й'удата, ми зав'ршила у Т'урска стоматолог'ийа. М'алка с'толица, а'ли й'а инте-рес'антна, пр'е б'иле в'акви. П'а м'ирно б'ило й'диш. Ё, да си дошла д'анес м'ало р'ане, она б'ила т'у. А дошли смо, р'адили смо, й'мале о'вде р'естор'ан, па смо й'мале о'сум г'один у Призрен р'естор'ан* и др.). Глаголните форми в последните примери не може да бъдат обяснени като преизказни в сегашно или минало свършено време (ГСБКЕ / GSBKE 1993: 352 – 356), защото като цяло смисълът на тези изказвания изключва употребата на несвидетелско наклонение в тях. Именно липсата на маркираност по признака ‘преизказност’ е и причината, поради която, независимо че са максимално немаркираният член на категорията ‘модус на изказването’, удостоверителните форми не могат да заместват останалите нейни субкатегории. Както вече бе споменато, употреби от този тип по-скоро могат да се свържат с граматичното значение на минало неопределено време в българския език или през посредничеството на неговото неопределено (обобщено) значение – с транспозицията му в семантичното поле на простите минали времена. В теренните записи от речанския говор от синхронна гледна точка се наблюдава тенденция към установяване на една обща форма за минало време, която се изразява с минало деятелно причастие. Макар че това е особеност, характерна за сръбския език, който всички информатори са изучавали в училище и с който са в непрекъснат контакт и до момента, разширяването на употребата на перфекта за сметка на простите минали

времена е характерно и за банатския говор, където явлението е обяснено с факта, че миналото неопределено време преминава в претерит (минало време, с което се предава всяко действие в миналото без оглед на неговата връзка с момента на говоренето или с отношението на говорещия), изразяван с формите на перфекта, като това е широко разпространен общославянски процес, докато в българския език за запазването на имперфекта и аориста роля има съществуването на преизказно наклонение, защото то подкрепя необходимостта от функциониране на различните форми (УИЮСЕ / UIYuSE 1986: 253; Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2018: 83; 2021: 112). Разглежданото явление е характерно също за северозападните по тип говори в Кулско, Ново село, Видинско, и Белоградчишко, както и за диалектите на Раховец и на областта Гора (Младенов / Mladenov 1969: 107; Вакарелска-Немова / Vakarelska-Nemova 1974: 217 – 223; Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2016: 170, 177; 2018; 2021: 112). Следва да се подчертае обаче, че независимо от наличието на подобна тенденция, в темпоралната система на диалекта на с. Речане, Призренско, и до момента е съхранена разликата между минало свършено и минало несвършено време, а техните форми се характеризират с относително висока фреквентност (напр.: *Йа рѣкох ѓна воли да га пѹшти. Йѹчера вѹдоха Призрен ѓни. Тамо прѹйхме свѹдба. // Доле се сабѹрайа у йѣдна. А ѓвѹѣ йѣзик ми нѣ мѹжеф нѹшта, не мѹже с ѓнглийски нѹшта. Мѹра да не ва чѹйех нѣкога, а йе та̀к. Бо̀л'на бѣше и ѓтиде*).

Когато се анализира разширяването на употребата на перфекта в диалектите от региона, следва да се отбележат и някои негови специфики, свързани с изразяването на отношението на говорещия към действието, като например характерната не само за жупските, но и за горанските говори употреба на минало неопределено време със значение, близко до това на сегашно време (срв.: *Йѣ тѹйе знѹл да ти ка̀жем ѓвѹа нѣшта* (Речане); *И млѣко та̀ко. Ъбаво са̀мо нѣчеле млѹде* (Раховец); *Мѣсто нѹй-убаво го жѹвите вѹйе, йа ду_к'ѣ сум га знѹф, рѣче... – А за̀ш ти нѣ_си да̀шоф, рѣкоф, за во йанѹри да вѹдиш, во_зиме* (Шищевец, Кукьска Гора) (Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2016: 177; 2018: 83 – 84; 2021: 112 – 113), която се дължи на факта, че анализираното сложно минало време може да се използва за изявително предаване на ненаблюдавани минали събития и в същото семантично отношение – за изразяване на несигурност, съмнение, предполагаеми действия (Андрейчин / Andreychin 1957: 279 – 280; Виденов / Videnov 1970: 740; Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2016: 177). При примерите от Речане и Шищевец може да се допусне, че употребата на перфекта се дължи на темата на разговора, защото там става дума за възстановяване на спомен за събития от миналото, поради което смисълът на казаното от информатора е 'знаех, но вече съм забравил', докато в раховския пример, освен че се предават минали факти, употребата на минало неопределено време се дължи и на наличието на минал спор, от който говорещият се опитва да се дистанцира, като предаваната по този начин негативна оценка кореспондира с преизказните форми за бъдеще време от типа *щѹл бил да жѹне*, в които освен несигурност се добавя и отсянка на пейоратив (Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2018: 83 – 84; 2021: 112 – 113). За да не създава посочването само на един пример от регион погрешното впечатление, че става дума за спорадични случаи на проява на анализираното явление, тук ще бъде предоставен още илюстративен материал по темата от речанския говор (напр.: *Ааа и сѣга си знѹла гдѣ йе пѹт го̀ре. Ка̀к бѹло добрѣ, седамдѣсет и сѣдѹм го̀дине ймам, дѹбро смѹ и ѓпет, знѹле ле штѹ, на̀пред стрѹй йе бѹло. Он свѣ знѹл да тѹ тѹй пѹмогне, да ѓтидеш нѣгде, да ѓс-тайш свѣ мѹже и др.*). Във връзка с второто посочено по-горе значение на заменящите сегашните форми за минало неопределено време – несигурността (Андрейчин / Andreychin 1983: 280) – е и употребата на перфект във въпросителни изречения не само в горанските говори, срв.: *А си йѹла трошѣница* (попара) *со к'ѹсело млѣко? А си знѹла да йа на̀праиш?* (Шищевец, Кукьска Гора) (Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2016: 177), но и в жупските диалекти, включително речанския, срв.: *си мѹгла вѹм. можеш; си знѹла вѹм. знаеш; ста̀ло вѹм. става* (напр.: *А тѹ на̀сул' ка̀ко га кѹваиш? Си мѹгла да га кѹваиш? А сте бѹле са̀ми двѣ, а ймало нѣкой с ва̀с или са̀ми двѣ? Ааа и сѣга си знѹла гдѣ йе пѹт го̀ре?; Нѣ ста̀ло ли ти мѹго тѣшка за йѣден'е?*). Тези случаи кореспондират с функциите на преизказния модус в българския език (Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2016: 177).

В диалекта на с. Речане, Призренско, отношение на говорещия към действието, подобно на това при преизказването, се изразява и чрез едни по-специфични конструкции, образувани с регистрираната до този момент като неизменяема спомагателна форма *би*, които биха могли се свържат

със случаите на употреба на формите на миналите времена (мин. несв., мин. неопр., мин. предв.) с условно значение, защото означават действие, извършващо се при определени извънредни условия в миналото, срв.: *Ича йѐво зѐвойче уз нѐйа, а кѹча ги ѝе с ѓвоней стрѧне, мѓже бѝ те прѝмила лѧни и нѐкога прѝмила, ма нѐзнам коѓа; Ёве и Л'уса млѧда кат бѝла двѧйес гоѓдине кат трѣгнала ѝсто. Онѧ вѧка бѝ нѧпраила.* Явлението е характерно за нормативния български език, срв.: *Да можех само два реда да му пиша. За сбогом; Видял ли си ги веднѣж, не ти се откъсват вече очите от тях; Да беше се обадила. Писъмце да беше ни пратила,* поради което не е изненадващо, че се открива и в раховския говор (Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2021: 114 – 115).

Освен удостоверителния модус, употребата на който гарантира, че става дума за свидетелска или лична информация, която говорещият счита за обективна и истинна, в българския език съществуват още три начина за предаване на глаголното действие в рамките на едно глаголно време, обединени от общото граматично значение 'информация, получена по косвен път'. Един от тях е преизказният модус, чрез употребата на който говорещият указва, че предаваната от него информация е получена от свидетел на действието, който не е събудил никакви съмнения с разказа си, т.е. тук става дума за несвидетелска информация, с която говорещият е относително солидарен (Гаравалова / Garavalova 2003: 218 – 219). Преизказването като глаголна морфологична категория не е съществувало в старобългарския език, поради което се счита за сравнително ново явление в българската граматична система, различаващо я от граматичните системи на повечето индоевропейски и в частност на всички славянски езици (Мирчев / Mirchev 1978: 231; Пашов / Pashov 1994: 156; Герджиков / Gerdzhikov 1984; Гаравалова / Garavalova 2003: 218 и др.). Ето защо наличието ѝ от синхронна гледна точка в диалекта на с. Речане, Призренско, както бе подчертано и по-горе, доказва по категоричен начин неговата принадлежност към българския езиков континуум (обосновавайки позиционирането на западната му граница именно там), оборвайки породените от различни чужди политически и религиозни интереси спекулации с етническата принадлежност на населението (поради ограничения обем на статията тук няма да се спираме отново на въпроса за местоположението на с. Речане, Призренско, и съществуващия дългогодишен спор за етноса на речанци и класификацията на техния диалект, по въпроса вж. Гаравалова / Garavalova 2021: 57 – 60). Както в нормативния език, така и в речанския диалект преизказните форми се образуват от съчетание на спомагателния глагол *сѣм* в сегашно време (който в говора най-често се изпуска в 3 л. ед. и мн. ч., но може и да присъства в тях или да изпадне от формите за останалите лица в двете числа) с минало деятелно причастие (напр.: *На кал'ѧйа ѝма ѧѧна чѣшма, коѓа бѝла чѣшма у зѧтвор за врѣме ѓсмански перѧѓѓ. Ыма прѝча, Лѧл'а и Ыѹсен бѝле мѹш и жѣна. Го̀ре вѧдела ѓвѣе, а ѓвде крѧве вѧдела каѓѣ сѣлото. Дѓшли са тѹрѣи, Прѝзрен ѧе вѣле, чѹвам, тѹрски грѧѓ. У стѧро врѣме жѣне ткѧѣле вѓшче* (народна носия) или с образувано с причастни суфикси *-н* и *-т* минало страдателно причастие в ролята на прилагателно като част от съставното именно сказуемо (напр.: *Вѣруе се да ѧе вѓѓа со тѣй чѣшме урѓк коѓ ѧе л'ѹѓав и мнѓги зѧтворѣнѣи, коѓ су ѧа пѧли, бѝли су зѧл'ѹблени. Зѧузѣта сум бѝла тоѓѣс*). Освен това следва да се отбележи, че в диалекта на с. Речане, Призренско, преизказването на страдателен залог също е напълно регулярно (напр.: *А ѓна ѹѓѧѧ бѝла, ѓстѧвила чѣрку, двѧнайс гоѓдине. Па онѧ бѝла зѧбрѧвена тѹка ... И мѹшко, и жѣнско, свѣ било зѧѓтвѣно коѓ каѓѓ... Ама ѧс штѧ да рѧѓѓмо, тѧк ѧе бѝло напрѧѧѧно*). Интерес представлява и това, че за разлика от българските говори в Ку̀кьска Гора (Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2016: 177 – 178), в глаголната парадигма на речанския диалект от синхронна гледна точка не се регистрира наличието на преизказни форми, образувани с помощта на минало страдателно вместо минало деятелно причастие, от типа *сум бѝден*, макар че в единични случаи в него се употребяват сходни конструкции със значение на минало предварително време (напр.: *От дѓш ѧѹѣѣра сум бѝла истѧната* 'бях изстинала' *млѓго. У дѣвет сум бѝла зѧспѧѧа* 'бях заспала' *вѣч*). Говорите в Гора и Жупа се разграничават по устойчивостта на употребата на минало деятелно причастие за образуване на сложни минали времена и по наличието на преизказно наклонение от някои диалекти в географските области Македония и Тракия, в които след развитието на конструкциите *имам* + мин. стр. причастие употребата на преизказно наклонение е ограничена (Шклифов / Shklifov 1979: 86; Иванов / Ivanov 1977: 184; Витанова / Vitanova 1993: 258; Антонова-Василева / Antonova-Vasileva 2016: 179).

Освен основната си граматична семантика – да предават несвидетелска информация, с която говорещият е относително солидарен, преизказните форми могат да изразяват и недоверие спрямо

чуждата информация. Причината за това е, че те са немаркирани спрямо формите на недоверчивия модус и могат да ги заместят в позиция на неутрализация, т.е. тук става дума за родовото, а не за видовото им значение (Гаравалова / Garavalova 2003: 218 – 219). Явлението е характерно и за речанския диалект (напр.: *Ўчил, вѝка, а не знѝе. Ўж вѝн ѝмало ѝра, ѝшел по ѝра и...*).

Освен това следва да се отбележи, че в българския език съществуват и случаи на транспозиция, при които говорещият преизказва своето собствено изказване, като това обикновено означава, че то не отговаря на истината (Гаравалова / Garavalova 2003: 219). Изказвания от този тип също са регистрирани от синхронна гледна точка в речанския диалект (напр.: *Мѝслел сум да ѝча бѝш на Джѝрджудан*).

За обозначаване на това, че информацията, която говорещият предава, е чужда и той се отнася с недоверие към нея, в българския книжовен език, както и в неговите диалекти, включително говора на с. Речане, Призренско, най-често се използва недоверчивият модус, чиито форми се образуват от преизказната форма на спомагателния глагол *съм* и елово причастие на основния глагол (Гаравалова / Garavalova 2003: 219 – 220). Тъй като става дума за максимално маркирания член на морфологичната категория ‘модус на изказването’, нормално е той да се характеризира с по-ниска фреквентност от останалите субкатегории както на нормативно, така и на диалектно равнище. В граматичната парадигма на речанския говор употребата на недоверчивия модус също е напълно живо и регулярно проявяващо се лингвистично явление (напр.: *А ѝво ѝшло бѝло сѝг за ѝвой крѝтко врѝме бѝло пѝрасло. Ўж бѝла бѝгала, ама не вѝруем. Тѝй ѝе мѝло... мѝлце тѝ бѝло спѝвало. Мѝйка ѝж бѝлестна бѝла*).

В българския език чрез умозаключителния модус, както и чрез удостоверителния, се предава лична информация, но за разлика от него, в този случай тя е несвидетелска и почива на улики, като степента на сигурност може да варира, т.е. тук става дума за информация, получена по косвен път (Гаравалова / Garavalova 2003: 218). Както в нормативната граматична система, така и в речанския говор конклузивните форми се образуват от сегашно време на спомагателния глагол *съм* и елово причастие на основния глагол (напр.: *Шѝбан ѝе бѝл воз кѝла у грѝт, ѝма нѝва стѝка. И куд вѝс ѝе бѝла зѝма ѝѝка. ѝна ѝе бѝла у шѝлваре. Нѝ, че ѝде ѝн снѝйку да зѝмени, дѝ сеа снѝйка ѝе рѝдила, мѝло да дѝд’е дѝма. Па Мѝхира ѝе мѝнал грѝница ѝли? Рѝнее мѝж дѝ ѝе бѝло, сѝга нѝкако, дѝдѝже ѝнѝ нечистѝта, ѝно уз гѝра дѝдѝже нѝкако. А тѝ ѝе гѝштер мѝж да ѝе бѝло. Дан сѝ облѝчела нѝкой ѝлина. Мѝра да не вѝ ѝе чѝл, а ѝе тѝк. Тѝко ѝе стѝнало, мѝж. ѝна ѝе заврѝшила у Тѝрска, да бѝде сѝг тѝмо. И пѝсле па да ѝе ѝмало прѝста (прощална) у матѝре, мѝтурска вѝчер?*). Спомагателният глагол може и да отпадне от умозаключителната форма, ако значението ‘възможност’ е изразено на лексикално равнище в изречението, срв.: *Мѝж да ѝмало мѝло*.

Ако обобщим казаното дотук, чрез удостоверителния и умозаключителния модус се предава собствена информация, а чрез преизказния и недоверчивия модус – придобита по опосредстван път информация. Недоверчивите форми се противопоставят на преизказните в рамките на общото основание ‘чужда информация (преизказност)’ по признака ‘субективност’ на информацията, т.е. в първия случай говорещият се доверява на получената информация, а във втория случай – не. По същия признак се противопоставят и удостоверителните и умозаключителните форми в рамките на непреизказността (Гаравалова / Garavalova 2003: 219).

От всичко, казано по-горе, се налагат следните изводи. Независимо от историческата съдба на Средска (Призренска) Жупа, която стои в основата на продължаващите десетилетия научни спорове за националната принадлежност на жителите на региона и начина, по който следва да се класифицира техният диалект (Гаравалова / Garavalova 2021), приведенят в изложението илюстративен материал, лично събран от автора през периода 2015 – 2023 г. по време на провеждането на кандидатстудентски курсове по български език, литература, история и култура за българското малцинство в с. Речане, Призренско, недвусмислено показва, че в езика на речанци и от синхронна гледна точка се открива напълно жизнена и функционална граматична категория ‘модус на изказването на действието’. Тъй като това е един от диагностициращите белези на нашия език, напълно отличаващ го от всички славянски и повечето индоевропейски езици (Мирчев / Mirchev 1978: 231; Пашов / Pashov 1994: 156; Герджиков / Gerdzhikov 1984; Гаравалова / Garavalova 2003: 218 и мн. др.), присъствието му в анализираната диалектна система доказва по категоричен начин нейната българска етническа принадлежност и е сериозен довод за определяне на мястото на западната граница на българското езиково землище.

Цитирана литература / References

- Алексова 2004: Алексова, Кр. Отношението модалност – евиденциалност – презумптивност (с оглед на българския език). – В: *Юбилеен славистичен сборник (Сборник с доклади от Международната славистична конференция по повод десетгодишния юбилей на специалност „Славянска филология“ в Югозападния университет „Неофит Рилски“)*. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, с. 420 – 430. (Aleksova 2004: Aleksova, Kr. Otnoshenieto modalnost – evidentsialnost – presumptivnost (s ogled na balgarskiya ezik). – In: *Yubileen slavistichen sbornik (Sbornik s dokladi ot Mezhdunarodnata slavistichna konferentsiya po povod desetgodishniya yubiley na spetsialnost “Slavyanska filologia” v Yugozapadniya universitet “Neofit Rilski”)*. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo “Neofit Rilski”, pp. 420 – 430.)
- Алексова 2024: Алексова, Кр. Категорията евиденциалност на българския глагол в обучението по български език в средното училище. – *Български език и литература*, № 1, с. 30 – 47. (Aleksova 2024: Aleksova, Kr. Kategoriyata evidentsialnost na balgarskiya glagol v obuchenieto po balgarski ezik v srednoto uchilishte. – *Balgarski ezik i literatura*, № 1, pp. 30 – 47.)
- Андрейчин 1944: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Хемус. (Andreychin 1944: Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Hemus.)
- Андрейчин 1957: Андрейчин, Л. Към характеристиката на перфекта (минало неопределено време) в българския език. – В: *Езиковедски изследвания в чест на академик Ст. Младенов*. София: Издателство на БАН, с. 57 – 64. (Andreychin 1957: Andreychin, L. Kam harakteristikata na perfekta (minalo neopredeleno vreme) v balgarskiya ezik. – In: *Ezikovedski izsledvaniya v chest na akademik St. Mladenov*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 57 – 64.)
- Андрейчин 1962: Андрейчин, Л. Още по въпроса за преизказното наклонение. – *Български език*, № 2, с. 90 – 99. (Andreychin 1962: Andreychin, L. Oshte po vaprosa za preizkaznoto naklonenie. – *Balgarski ezik*, № 2, pp. 90 – 99.)
- Антонова-Василева 2016: Антонова-Василева, Л. *Дуалектната система на с. Шишевец, Кукъска Гора – един говор на границите на българската граматика*. София: Мозайка. (Antonova-Vasileva 2016: Antonova-Vasileva, L. *Dialektnata sistema na s. Shishteveys, Kukaska Gora – edin govor na granitsite na balgarskata gramatika*. Sofia: Mozayka.)
- Антонова-Василева 2018: Антонова-Василева, Л. Форми за миналите времена на глаголите в българските говори в Косово. – *Българска реч*, № 2, с. 78 – 87. (Antonova-Vasileva 2018: Antonova-Vasileva, L. Formi za minalite vremena na glagolite v balgarskite govori v Kosovo. – *Balgarska rech*, № 2, pp. 78 – 87.)
- Антонова-Василева 2021: Антонова-Василева, Л. *Говорът на българите в Раховец, Призренско*. София: Издателство на БАН „Проф. М. Дринов“. (Antonova-Vasileva 2021: Antonova-Vasileva, L. *Govorot na balgarite v Rahovets, Prizrensko*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. M. Drinov”.)
- Балан 1957: Балан, А. Т. Четвърто наклонение. – *Български език*, № 4, с. 305 – 317. (Balan 1957: Balan, A. T. Chetvarto naklonenie. – *Balgarski ezik*, № 4, pp. 305 – 317.)
- Вакарелска-Немова 1974: Вакарелска-Немова, Д. Към въпроса за миналите времена в някои северозападни български говори. – В: *В памет на Ст. Стойков. Езиковедски изследвания*. София: Издателство на БАН, с. 217 – 223. (Vakarelska-Nemova 1974: Vakarelska-Nemova, D. Kam vaprosa za minalite vremena v nyakoi severozapadni balgarski govori. – In: *V pamet na St. Stoykov. Ezikovedski izsledvaniya*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 217 – 223.)
- Виденев 1970: Виденов, Г. Значение и употреба на изявителните глаголни форми в годечкия говор. – *Известия на Института за български език*, кн. XIX, с. 735 – 742. (Videnov 1970: Videnov, G. Znachenie i upotreba na izyavitelnite glagolni formi v godechkiya govor. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, kn. XIX, pp. 735 – 742.)
- Витанова 1993: Витанова, М. За отсъствието на граница между говорите от двете страни на река Места. – В: *Изследвания по македонския въпрос. Кн. 2. Проблеми на българския език в Македония*. София: Македонски научен институт, с. 252 – 261. (Vitanova 1993: Vitanova, M. Za otsastvieto na granitsa mezhdu govorite ot dвете strani na reka Mesta. – In: *Izledvaniya po makedonskiya vapros. Kn. 2. Problemi na balgarskiya ezik v Makedoniya*. Sofia: Makedonski nauchen institut, pp. 252 – 261.)
- Гаравалова 2003: Гаравалова, И. *Школата на натуралната морфология и българската морфологическа система*. София: Сема РШ. (Garavalova 2003: Garavalova, I. *Shkolata na naturalnata morfologiya i balgarskata morfologicheska sistema*. Sofia: Sema RSh.)
- Гаравалова 2021: Гаравалова, И. Нови данни за фонетичната система на с. Речане, Призренско. – *Известия на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“*, кн. 34, с. 56 – 108. (Garavalova 2021: Garavalova, I. Novi dannii za fonetichnata sistema na s. Rechane, Prizrensko. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. L. Andreychin”*, kn. 34, pp. 56 – 108.)
- Герджиков 1977: Герджиков, Г. Една специфична глаголна категория в съвременния български език (Категорията „ангажираност на говорещия с изказването на действието“). – В: *Годишник на Софийския универ-*

- ситет, Факултет по славянски филологии, т. 69, № 2, с. 5 – 68. (Gerdzhikov 1977: Gerdzhikov, G. Edna spetsifichna glagolna kategoriya v savremenniya balgarski ezik (Kategoriyata “angazhiranost na govoreshitiya s izkazvaneto na deystviето”). – In: *Godishnik na Sofiyskiya universitet, Fakultet po slavyanski filologii*, t. 69, № 2, pp. 5 – 68.)
- Герджиков 1984: Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство. (Gerdzhikov 1984: Gerdzhikov, G. *Preizkazvaneto na glagolното deystvie v balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- ГСБКЕ 1993: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: Издателство на БАН. (GSBKE 1993: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 2. Morfologiya*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Дьомина 1970: Дьомина, Е. И. Към историята на модалните категории на българския глагол. – *Български език*, № 5, с. 410 – 420. (Dyomina 1970: Dyomina, E. I. Kam istoriyata na modalnite kategorii na balgarskiya glagol. – *Balgarski ezik*, № 5, pp. 410 – 420.)
- Иванов 1977: Иванов, Й. *Български преселнически говори. Говорите от Драмско и Сярско. Трудове по българска диалектология. Кн. 9*. София: Издателство на БАН. (Ivanov 1977: Ivanov, Y. *Balgarski preselnicheski govori. Govorite ot Dramsko i Syarsko. Trudove po balgarska dialektologiya. Kn. 9*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Иванчев 1976: Иванчев, Св. Проблеми на развитието и функционирането на модалните категории в българския език. – В: *Помогало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, с. 348 – 360. (Ivanchev 1976: Ivanchev, Sv. Problemi na razvitieto i funktsioniraneto na modalnite kategorii v balgarskiya ezik. – In: *Pomagalo po balgarska morfologiya. Glagol*. Sofia: Nauka i izkustvo, pp. 348 – 360.)
- Куцаров 1994: Куцаров, И. *Едно екзотично наклонение на българския глагол*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Kutsarov 1994: Kutsarov, I. *Edno ekzotichno naklonenie na balgarskiya glagol*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)
- Маслов 1955: Маслов, Ю. К вопросу о системе форм пересказывательного наклонения. – В: *Сборник в чест на акад. Ал. Т.-Балан*. София: Издателство на БАН, с. 311 – 318. (Maslov 1955: Maslov, Ju. K voprosu o sisteme form pereskazyvatel'nogo naklonenija. – In: *Sbornik v chest na akad. Al. T.-Balan*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, pp. 311 – 318.)
- Маслов 1956: Маслов, Ю. *Очерк болгарской грамматики*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках. (Maslov 1956: Maslov, Ju. *Ocherk bolgarskoj grammatiki*. Moskva: Izdatel'stvo literatury na inostrannyh jazykah.)
- Мирчев 1978: Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство. (Mirchev 1978: Mirchev, K. *Istoricheska gramatika na balgarskiya ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Младенов 1969: Младенов, М. *Говорът на Ново село, Видинско. Трудове по българска диалектология. Кн. 6*. София: Издателство на БАН. (Mladenov 1969: Mladenov, M. *Govorat na Novo selo, Vidinsko. Trudove po balgarska dialektologiya. Kn. 6*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Москова 2021: Москова, М. *Конклузивът в съвременния български език*. Автореферат на дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“. София. (Moskova 2021: Moskova, M. *Konkluzivat v savremenniya balgarski ezik*. Avtoreferat na disertatsiya za prisazhdane na nauchnata i obrazovatelna stepen “doktor. Sofia.)
- Пашов 1994: Пашов, П. *Практическа българска граматика*. София: Просвета. (Pashov 1994: Pashov, P. *Prakticheska balgarska gramatika*. Sofia: Prosveta.)
- Първев 1958: Първев, Хр. Из „предисторията“ на проблемата за преизказно наклонение. – *Български език*, № 4 – 5, с. 434 – 441. (Parvev 1958: Parvev, Hr. Iz “predistoriyata” na problemata za preizkazno naklonenie. – *Balgarski ezik*, № 4 – 5, pp. 434 – 441.)
- Станков 1967: Станков, В. Категории на индикатива в съвременния български език. – *Български език*, № 4, с. 330 – 343. (Stankov 1967: Stankov, V. Kategorii na indikativa v savremenniya balgarski ezik. – *Balgarski ezik*, № 4, pp. 330 – 343.)
- Трифонов 1905: Трифонов, Ю. Синтактични бележки за съединението на минало действително причастие с глагола съм в новобългарски език. – *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в София*, т. 66, № 3 – 4, с. 155 – 192. (Trifonov 1905: Trifonov, Yu. Sintaktichni belezhki za saedinenieto na minalo deystvitelno prichastie s glagola sam v novobalgarski ezik. – *Periodichesko spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo v Sofia*, t. 66, № 3 – 4, pp. 155 – 192.)
- УИЮСЕ 1986: *Увод в изучаването на южнославянските езици*. София: Издателство на БАН. (UIYuSE 1986: *Uvod v izuchavaneto na yuzhnoslavyanskite ezitsi*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)
- Шклифов 1979: Шклифов, Бл. *Долнопреспанският говор. Трудове по българска диалектология. Кн. 11*. София: Издателство на БАН. (Shklifov 1979: Shklifov, Bl. *Dolnoprespanskiyat govor. Trudove po balgarska dialektologiya. Kn. 11*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.)

WAYS OF CONVEYING INDIRECT INFORMATION IN THE DIALECT OF RECHANE VILLAGE, PRIZREN REGION

Iliyana Garavalova

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

garina@abv.bg

Abstract. The article is a result of the study in connection of the execution of the project “The speech of Rechane village, Prizren region (with a particular overview of the morphological system)” of the Department of Bulgarian Dialectology and Linguistic Geography at the Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin” – Bulgarian Academy of Sciences. Its main goal is to present the existing ways of transmitting indirectly obtained information about past events, which the speaker did not witness, in the dialect of Rechane from a synchronic point of view. Although all languages have means of expressing the source of information or of marking the speaker’s position on the credibility of the statement, these meanings are not grammaticalized in a significant part of them. That is why the presence of the grammatical category ‘evidentiality’ of the verb is one of the distinctive characteristics of the modern Bulgarian language in comparison with the other Indo-European languages, which (except for a small number of languages such as Albanian for example) do not have a grammaticalized evidential system. This is precisely the reason why proving the functionality of this morphological category in the dialect of Rechane from a synchronic point of view constitutes a serious argument for its belonging to the Bulgarian linguistic continuum and categorically justifies the conclusions made about the location of the western border of our Bulgarian linguistic territory, refuting politically biased, with a predominance of one or another ethnic, national or religious tendencies, speculations about the ethnic affiliation of the population. The research is done entirely based on material that is personally collected by the author during the conduct of the candidate student courses of Bulgarian language, Literature, History and Culture for the Bulgarian minority in the Rechane village, Prizren region, in the period between years 2015 – 2023.

Keywords: *dialectology; linguistic geography; dialect morphology; evidentiality; dialect of Rechane village*

Iliyana Garavalova
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod Blvd., Bl. 17
Sofia 1113, Bulgaria